Het gerecht Breukelerwaard

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Dit artikel gaat over drie stukken van het tegenwoordige Breukelen, die eeuwenlang één geheel vormden: de Breukelerwaard of Breukelerweert. Dat zijn: (1) een groot deel van Breukelen-Noord, ten noorden van de Eendrachtlaan, tussen ongeveer de Gijsbrecht van Nijenrodestraat en het Amsterdam-Rijnkanaal; (2) het gebied met het Kanaal en de spoorlijn aan de oostkant en de Rijksweg A2 aan de westzijde, en van de Evenaarswetering in het noorden tot de Breukelerwaard(se dijk) in het zuiden; en (3) het gebied vanaf de A2 tot op 0 - ca. 200 meter ten oosten van de rivier de Aa, met een noord- en zuidgrens als onder (2). Het is voor ons, uit de tweede helft van de 20ste eeuw, nog maar moeilijk voorstelbaar dat dit alles één samenhangend poldergebied is geweest, met een zeer landelijk karakter, en omgeven door andere landelijke gebieden, hoewel met iets meer bewoning. Snelweg, spoorlijn, Kanaal en woonbebouwing drukken thans op een fors deel van deze streek heel dominant een totaal ander stempel.

Tijdens een bijeenkomst in Boom en Bosch op 16 mei 1987, waarin het boek over "Het Dagboek van Sir Matthew Decker" werd gepresenteerd (zie ook het artikel van de heer Bijsmans elders in dit tijdschriftnummer), werd tevens aangekondigd dat aan de Hogeschool Holland een scriptie en een boek[1] over de reisbrieven van de 18de eeuwse Johan Raye, Heer van Breukelerwaard, in bewerking waren. Met de auteurs werd bij die gelegenheid een contact gelegd. Dat werd de aanleiding een aantal beschikbare gegevens over de Breukelerwaard in dit artikel samen te brengen.

Komkleigebied tussen Aa en Vecht

Het gebied dat de Breukelerwaard is gaan heten, lag in de Middeleeuwen als een eiland tussen twee rivierarmen: de Vecht aan de oostkant en de Aa aan de westzijde. In dit door rivieren omsloten gebied lagen zowel hogere gronden, de oeverwallen, als lagere gronden, die door deze oeverwallen omsloten werden.

Het oppervlak van die lage gronden lag niet alleen lager dan de omringende oeverwallen, maar ook lager dan de veenlanden in de wijdere omgeving. Hoogtecijfers op de topografische kaart uit 1850 (zie Afbeelding 1) wijzen op een hoogteverschil in die tijd van omstreeks een halve meter tussen de lagere Breukelerwaardgronden en de genoemde veengronden. Daarbij moeten we bedenken dat de lage Breukelerwaard bestond uit komkleigronden[2], waarin vermoedelijk in de periode sedert de ontginning minder klink is opgetreden dan in de veenlanden. Oorspronkelijk zal dit komkleigebied dus echt het karakter van een kom hebben gehad, een laagte die meestal of in ieder geval regelmatig onder water zal hebben gestaan.

Vreeland
Het Wijdeblik
Loenen
Polder
Polder Breukeleveen
Breukelen St Pieters
Breukelen Nijenrode
Ruwiel
Ter Aa
Oud Aa
Vinkeveen
Demmerik
Veldzijde

Pas laat in ontginning gebracht

Een nadere aanwijzing dat er in deze streek een moerassig gebied aanwezig was levert de stichtingsoorkonde uit 1138 van de kerk van Nieuwer Ter Aa. Daarin is sprake van de gelovigen die wonen bij het meer (of bassin), dat de A genoemd wordt (". . . juxta lacum, qui vocatur A").[3] Deze plaatsaanduiding in een bisschoppelijk document doet vermoeden dat dat waterbekken toen een algemeen bekend landschappelijk element was, en dus een gebied besloeg met een omvang van enige betekenis. Een speurtocht door het beschikbare kaartmateriaal levert geen andere voor de hand liggende plaats op waar dat bekken gelegen kan hebben dan het gebied van de latere Breukelerwaard. Als dit juist is, zou het betekenen dat de lage Breukelerwaard pas na 1138 in ontginning werd genomen. Dat is laat in de tijd, vergeleken met de omringende streken aan de westkant van de Vecht.

De door de mens aangebrachte verkaveling van het gebied levert een aanvullend argument op voor deze veronderstelling. Op een kaart uit 1701 (zie Afbeelding 2)[4], alsmede op een pre-kadastrale kaart uit 1810 (zie Afbeelding 3)[5] valt op dat de verkaveling in de lage Breukelerwaard een regelmatig karakter heeft. Dit in tegenstelling tot de hogere, omringende landstreken - de oude oeverwallen van de Vecht en de Aa - waar die verkaveling juist nogal onregelmatig was.

De oude begrenzing van de Breukelerwaard is niet altijd even duidelijk. Vaak lijkt de naam in het bijzonder betrekking te hebben op het regelmatig verkavelde gebied, maar er zijn ook oude documenten waarin de naam Breukelerwaard voor een gebied van wat ruimere omvang lijkt te worden gebruikt. In de loop der eeuwen werd de beperktere inhoud gangbaarder.

Aartsdiakonale toedeling

Vanaf de tijd van de ontginning vormde de Breukelerwaard een afzonderlijke bestuurlijke eenheid, naar de gewoonte van die tijd een gerecht genoemd.

Evenals de meeste andere gerechten binnen het gebied van het huidige Breukelen kwam de Breukelerwaard te behoren tot een aartsdiakonaat, in dit geval dat van Sint-Marie.[6] Wanneer dat inging heb ik niet precies kunnen achterhalen. In een document van 11 november 1352 uit het archief van het Kapittel van Sint-Marie is echter sprake van het bezit van de tijns, de tienden[7] en het gerecht van Breukelerwaard, die "den Capetel voerseijt van ouds toebehoort hebben".[8] Het ging toen dus reeds duidelijk om oude rechten die onbekend ver in het verleden teruggingen.

Afb. 1 (op de bladzijde hiernaast). Gedeelte van de topografische kaart uit 1850 (Topografische Atlas, Rijksarchief te Utrecht, inv. nr. 113b). De Breukelerwaard werd toen al wel doorsneden door de spoorlijn, maar nog niet door het Amsterdam-Rijnkanaal en de Rijksweg A2. De Breukelerwaard lag destijds 1,68 meter onder het toenmalige Amsterdams Peil, de Honderdsche Polder op - 1,21 meter, de Polder Oud Aa op - 1,19 meter, de Oukoper Polder op - 1,17 meter en de Mijndense Polder op - 1,00 meter. De Breukelerwaard lag dus als een ca. 0,5 meter diepere kom in het landschap.

Er zijn sterke aanwijzingen dat een gebied dat aan een van de jongere aartsdiakonaten toeviel gewoonlijk daaraan werd toebedeeld nog voordat het in cultuur werd genomen.[6] De meeste van deze toedelingen dateren uit de 11de eeuw.

Mini-gerecht binnen de Breukelerwaard

Binnen het gerecht Breukelerwaard lag nog een mini-gerecht ter grootte van vijf viertel (20 morgen of ca. 17 hectare) land, met gerecht, tijns en tiende. Tegen het einde van de 14de eeuw had Hadewich uten Enge dit mini-gerecht van de bisschop van Utrecht in leen. Vóór 1394 droeg zij het weer aan haar leenheer op, die het vervolgens in leen uitgaf aan Gerijt van der A. Het bleef in leen bij die familie Van der A tot in ieder geval het midden der 16de eeuw.[9] Bij name bekende leenhouders waren achtereenvolgens na de reeds genoemde Gerijt: Gijsbert van der A (zoon van Gerijt), opnieuw een Gerijt van der A (zoon van Gijsbert), Agniese van der A (dochter van de tweede Gerijt; getrouwd met Gerijt van Renesse), Johan van Renesse van der A (kleinzoon van die Agniese en Gerijt van Renesse) en Adriaan van Renesse van der A (broer van Johan). Het geslacht Van der A (of Aa), later Van Renes(se) van der A, bewoonde het slot Ter Aa.[10] Later werd dat ook wel het Huis ter Nes genoemd.[11] Het lag even buiten het dorp Nieuwer Ter Aa.

Verpachting van gerecht en belastingen

We richten onze aandacht verder op het eigenlijke gerecht Breukelerwaard, dat was toebedeeld aan het Kapittel van Sint-Marie.

Als te doen gebruikelijk verpachtte ook dit kapittel meestal zijn rechten. De hoogte van de geldelijke opbrengsten van het gerecht en de belastingen was ieder jaar weer een onzekere zaak. Als er in een jaar weinig gerechtelijke zaken passeerden, dan wel zich een misoogst of veel veesterfte voordeed, waren de opbrengsten voor de rechthebbende laag. Het omgekeerde kon natuurlijk ook gebeuren. Een kapittel was gewoonlijk echter het meest gebaat met zekerheid over de inkomsten waar het in de komende jaren op kon rekenen. Dat was het geval bij verpachting van de rechten tegen een jaarlijkse pachtprijs. Mee- en tegenvallers werden daarmee een zaak voor de pachter; hij droeg een ondernemersrisico.

De oudste pachtovereenkomst die in het archief van het Kapittel van Sint-Marie bewaard is gebleven dateert van 11 november 1352. Pachter van het gerecht, de tijns en de tienden van Breukelerwaard werd toen Gijsbert (Gijsbrecht) van Nijenrode (heer van kasteel Nijenrode van 1351 tot 1396). De pacht was een persoonlijke zaak. Bij het overlijden van Gijsbert zouden zijn erfgenamen geen aanspraken mogen ontlenen aan de door hem aangegane overeenkomst.[8]

Toch bleef de pacht geruime tijd in handen van leden van de familie Van Nijenrode. Op 1 december 1392 werd de toen ongeveer 20 jaar oude Johan van Nijenrode, zoon van Gijsbert van Nijenrode en Margaretha van den Rijn, de nieuwe pachter.[12] Hij was een halfbroer van Otto van Nijenrode, die in de jaren 1396 - 1430 kasteelheer was.

Op 15 februari 1418 sloot het kapittel een pachtovereenkomst met Gijsbert van Nijenrode van Velzen en Hendrik van den Rijn gezamenlijk.[13]

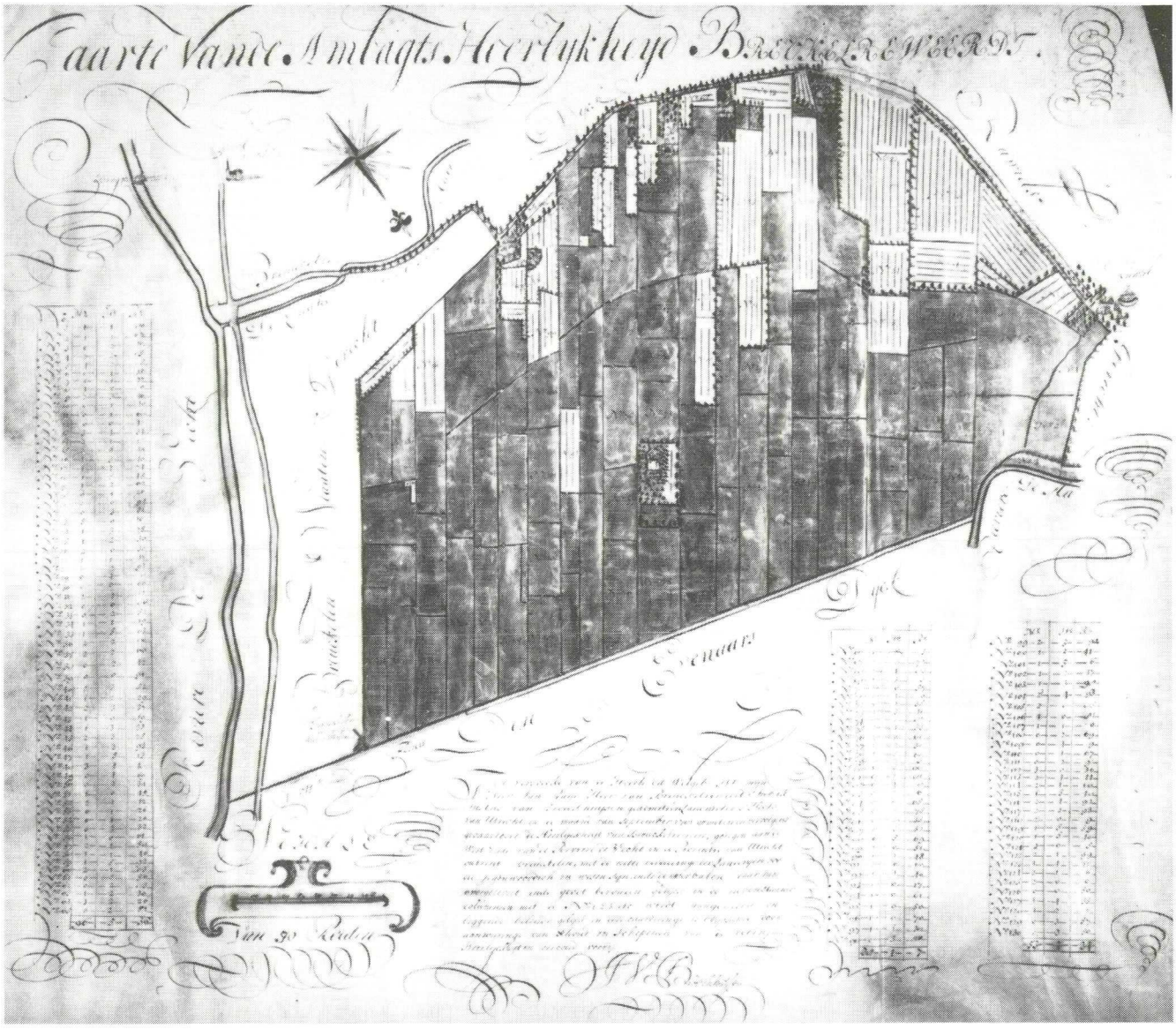

Afb. 2. Gedetailleerde kaart van de Ambachtsheerlijkheid Breukelerwaard, in september 1701 gemaakt door de landmeter Justus van Broeckhuysen (zie zijn handtekening midden onder) in opdracht van de heer Van Raye Heer van Breukelerwaard. In tegenstelling tot wat thans gebruikelijk is, is het noorden niet boven, maar rechtsonder (zie de kompasroos linksboven op de kaart). Let op de regelmatige verkaveling van het gebied. Links de Vecht en de Herenweg (thans Straatweg) tot aan de dorpskerk.

Die pacht gold voor een periode van 10 jaar. Op wie in de daarop volgende 42 jaar de keus van het kapittel viel is onduidelijk. Evenzo wanneer en waarom er een eind kwam aan het pachterschap van de Van Nijenrodes.

In 1470 pachtte Hubert van Pallaes de grove en smalle tienden van de Breukelerwaard van het Kapittel van Sint-Marie voor een periode van 20 jaar. Over de pacht van het gerecht werd toen niet gesproken. Of dat aan iemand anders was verpacht, dan wel of het kapittel zelf een schout had

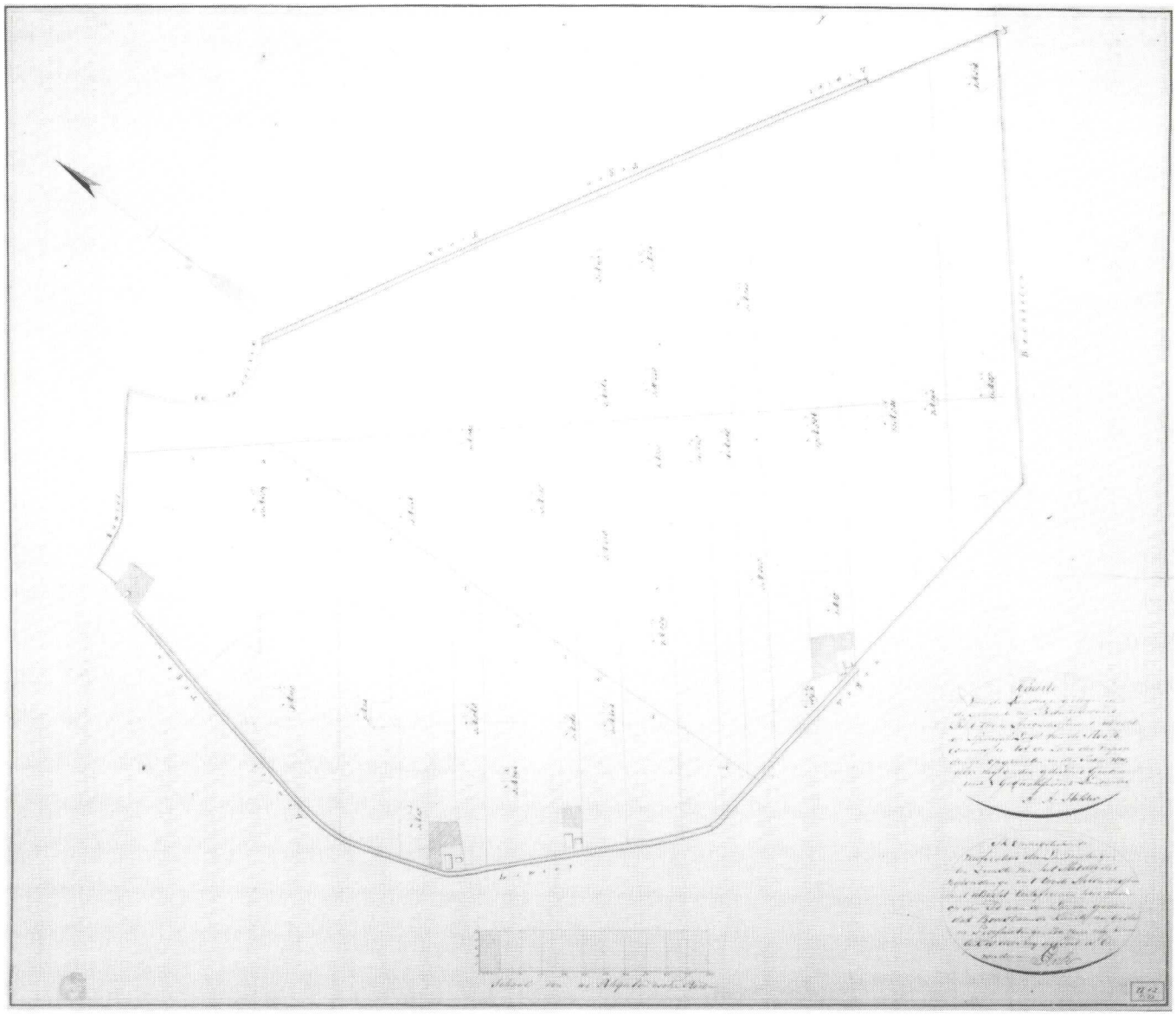

Afb. 3. Pre-kadastrale kaart van de Breukelerwaard uit 1910, gemaakt in verband met de belastingheffing (verponding). Let op de noordpijl die naar linksboven wijst. In het noordwesten strekte de Breukelerwaard zich uit tot aan de rivier de Aa. In het noorden grensde de Breukelerwaard aan het gerecht Ter Aa; in het zuidwesten, oosten en zuidoosten aan Breukelen en in het westen aan het gerecht Ruwiel. Ook op deze kaart valt de regelmatige verkaveling op. Duidelijk is verder te zien dat de boerderijen aan de rand van het gebied lagen, aan de Breukelerwaardse dijk.

aangesteld, heb ik niet kunnen achterhalen.

In die tijd had de Breukelerwaard duidelijk nog veelvuldig te lijden onder wateroverlast. In de overeenkomst met Hubert van Pallaes werd bepaald dat indien gedurende de periode van zijn pacht in de Breukelerwaard een watermolen gebouwd zou worden, de jaarlijkse pachtsom het dubbele zou gaan bedragen.[14] In het toen nog onbemalen gebied waren de

agrarische opbrengsten dus duidelijk nog relatief laag. Het blijft een intrigerende vraag hoe de boeren van de Breukelerwaard toen woonden. Een blijkbaar nog vaak onder water gerakend gebied kan geen aantrekkelijke woonomgeving zijn geweest. Maar misschien was de situatie aan de rand van de waard minder ongunstig dan verder naar het centrum.

Wanneer de Breukelerwaard een eigen molen kreeg is niet duidelijk. In ieder geval stond er een watermolen in 1601, die het - na ongetwijfeld meermalen onder molenmakershanden te zijn geweest - uithield tot 1904, toen werd overgegaan op stoombemaling.[15]

Uit de periode 1490 - 1524 zijn mij tot dusver geen pachters bekend. Het archief van het kapittel leverde over deze tijd geen concrete gegevens op. Uit de jaren daarna zijn weer diverse overeenkomsten bewaard gebleven.

Pachters in de 16de eeuw

Op 23 april 1523 verpachtte het Kapittel van Sint-Marie de tijns, tienden en het gerecht van Breukelerwaard aan Hendrik Reijersz.[16] Dat gebeurde toen voor een periode van 10 jaar, ingaande 22 februari 1524, en tegen een pachtsom van 11,5 oude Franse schilden en 8 kapoenen per jaar. Het schild was een in 1337 geïntroduceerde Franse munt, het oudste goudstuk dat in grote aantallen in de Nederlanden circuleerde en daar door vrijwel alle vorsten werd geïmiteerd.[17]

Hendrik Reijersz diende deze periode als schout niet uit. Reeds op 26 februari 1527 sloot het kapittel een nieuw contract, voor 15 jaar, en wel met Hendriks zoon Gijsbert.[18] Het lijkt er op dat Hendrik zijn zoon op deze wijze een maatschappelijk opstapje verschafte, want de nieuwe pachtovereenkomst kwam duidelijk met zijn instemming tot stand en werd ook door hem, op verzoek van zoon Gijsbert, bezegeld. De pachtsom lag ongeveer op hetzelfde niveau als in 1523, en werd vastgesteld op 10,5 oude schilden, een halve gulden als geslagen door de keurvorsten aan de Rijn en 8 kapoenen. Het gegeven dat het deel van de betaling dat in natura werd opgebracht in 1523 en 1527 enkel uit acht kapoenen bestond, en geen jongvee van grotere landbouwhuisdieren omvatte, zou als een vage aanwijzing gezien kunnen worden dat in de Breukelerwaard, evenals in de omringende ontginningen, de nadruk aanvankelijk vooral lag op de akkerbouw.

Gijsbert Hendrik Reijersz oefende het ambt van schout niet daadwerkelijk zelf uit, maar huurde daarvoor Reijer Florisz in.[19]

Ook het contract van 1527 werd niet uitgediend. Op 5 april 1532 sloot het kapittel een rechtstreekse overeenkomst met de genoemde schout Reijer Florisz om direct voor hen het schoutambt waar te nemen en de tijns en tienden te innen. Reijer hoefde daarvoor geen pacht te betalen, maar kreeg van het kapittel een salaris.[19] Er verdween dus tijdelijk een schakel uit de gebruikelijke procedure; het kapittel ging zelf enige tijd het ondernemersrisico dragen. Wat de reden was voor deze toch wel opmerkelijke gang van zaken heb ik niet kunnen achterhalen. Misschien was Gijsbert Hendrik Reijersz achterstallig geworden in zijn jaarlijkse betaling aan het

kapittel. In ieder geval was de uitzonderingstoestand van beperkte duur. Op 9 april 1535 vonden het kapittel en Gijsbert Hendrik Reijersz elkaar weer.[20] Ze sloten toen een pachtovereenkomst voor 6 jaar. Op 14 maart 1541 werd de relatie verder verlengd. Gijsbert Hendrik Reijersz pachtte toen gerecht, tijns, krijtende tienden en henneptienden voor een aansluitende periode van 4 jaar, tegen een pachtprijs van 4 oude schilden per jaar.[21] Een laag bedrag in vergelijking met pachtsommen daarvoor en daarna. Over de identiteit van de pachter tussen 1545 en 1565 heb ik geen zekerheid.

De volgende verpachtingsovereenkomst dateert van 9 juni 1565. Toen pachtte Jan Harmensz uit Breukelen het gerecht, de tijns en de krijtende- en henneptienden van Breukelerwaard voor de duur van 3 jaar tegen een pachtsom van 14 Karolusguldens per jaar.[22] De Karolusgulden droeg in oorsprong de beeldenaar van Karel V en was de eerste gulden ter waarde van 20 stuivers.[23] Vermoedelijk is het laatstgenoemde pachtcontract in 1568 met 3 jaar verlengd. Op 18 mei 1571 verlengde het kapittel de overeenkomst met Jan Harmensz voor nog 5 jaar, tegen een jaarlijks bedrag van 15 Karolusguldens.[24]

De verhoudingsgewijs korte duur van de pachttermijn in het midden van de 16de eeuw kan verband hebben gehouden met de schommelingen in het niveau van de prijzen en lonen in die tijd, waarbij beide een stijgende tendens vertoonden.[25] Het ligt voor de hand dat onder dergelijke omstandigheden het kapittel meer mogelijkheden wenste te hebben om tot aanpassingen van de pachtprijs, in voor hen gunstige zin, te kunnen komen.

De pachtprijs van 15 gulden moeten we zien tegen de achtergrond van die tijd. Het jaarinkomen van een geschoold vakman in de stad die een vol jaar werk had lag toen rond de 100 gulden. Ik heb redenen om te veronderstellen dat het jaarinkomen voor de mensen in de Breukelerwaard aanmerkelijk onder dat bedrag lag, zeker voor de boerenarbeiders, maar vermoedelijk ook voor de boeren. Gegevens van elders duiden er op dat zelfs op een goed renderend boerenbedrijf de tarweopbrengst bij de oogst gemiddeld niet uitkwam boven het tienvoudige van de gebruikte hoeveelheid zaaizaad en de gemiddelde melkopbrengst per koe in 1571 nog maar een derde bedroeg van de opbrengst in 1971.[26]

Enig grof rekenwerk leidt tot het vermoeden (onder veel voorbehoud geuit, want de beschikbare gegevens zijn schaars) dat de gemiddelde opbrengst voor de pachter van gerecht, tijns en tienden het twee- tot drievoudige belopen kan hebben van de pachtsom.

Hennepteelt

Het is opmerkelijk dat in de overeenkomsten uit 1535, 1541, 1565 en 1571 de henneptienden afzonderlijk werden vermeld.

Hennep werd in die tijd zowel voor de lange, sterke, niet rottende bastvezel als om het zaad verbouwd. Die hennepvezel diende voor de vervaardiging van touwwerk, bindgaren en ook voor grove weefsels, waarbij het vooral op stevigheid aankwam (bijvoorbeeld zeildoek; later ook brandslangen). Hennepzaad was een gewaardeerd handelsprodukt. In wisselbouwstelsels die toen als modern golden werd hennep nogal eens geteeld in

Afb. 4. De boerderij Maria Hoeve, thans genummerd Breukelerwaard 5 (foto H. van Walderveen, 5 september 1987; foto-archief Historische Kring Breukelen).

het braakjaar.[27] De teelt had het beste resultaat op vruchtbare, diep bewerkte, vochtige grond.

Een wat latere bron bevestigt dat er in de Breukelerwaard in de 16de eeuw enige hennepverbouw plaatsvond. Een inventarisatie in 1597 leerde dat er toen acht mensen daar hennepwerven hadden, met een gezamenlijke oppervlakte van 4 morgen, 1 hont en 39,5 roeden.[28] Dat was ca. 2% van de totale toenmalige oppervlakte van de Breukelerwaard. In eerdere jaren zal het hennepareaal echter veel groter zijn geweest. In 1535 werd bepaald dat de pachtsom voor de henneptienden afzonderlijk niet minder dan 8 Karolusguldens moest bedragen. In dat jaar was er dus inderdaad veel akkerbouw in de Breukelerwaard; de bijdrage daaruit tot de inkomens van de boeren zou in de verdere loop van de 16de eeuw minder geworden kunnen zijn.

De familie Raye

In de 17de eeuw kwam er voor de Breukelerwaard door verburgerlijking een eind aan de uitoefening van de aartsdiakonale rechten. Op 30 januari 1660 verkocht het Kapittel van Sint-Marie de gerechtsheerlijkheid voor 6600 gulden aan de Amsterdamse suikerraffinadeur Johan Raye.[29] De verkoop behelsde het dagelijks gerecht, de tijns, de grove tienden, smalle tienden, henneptienden en krijtende tienden en de visserijrechten.

Het motief voor de aankoop door Raye is onduidelijk. Vermoedelijk ging het vooral om de status die hij aan de titel "Heer van Breukelerwaard" meende te kunnen ontlenen. In bestuurlijk opzicht was de Breukelerwaard

nooit een gerecht van grote betekenis. Bij de inning van de belasting op de consumptieve goederen in 1729 werden in de Breukelerwaard zes belastingplichtigen geteld.[30] Een boek uit 1772[31], maar voor een groot deel gebaseerd op wat oudere gegevens, meldt het volgende: "De Ambagtsheerlykheid BREUKELERWAARD, een streek lands van honderd zes en negentig morgen, en vyf honderd roeden, zonder eenig Heeren Huis, legt by het Dorp Breukelen, tusschen de Vegt en het watertje ter Aa. Zy strekt ten westen aan de Heerlykheid Ruwiel, ten noorden aan ter Aa, en ten oosten aan het Staaten, of Orts Geregt van Breukelen. Zy behoort thans aan den Heere de Ray, en, in 't jaar 1748, telde men 'er maar vyf huizen."

Tot de jaarlijkse inkomsten die de heer van Breukelerwaard ten tijde van de Rayes uit deze heerlijkheid genoot behoorden ook enkele stuks jongvee. Dat kan er op duiden dat inmiddels de veehouderij in dat gebied in betekenis was toegenomen.

De laatste Johan Raye die zich Heer van Breukelerwaard noemde, een

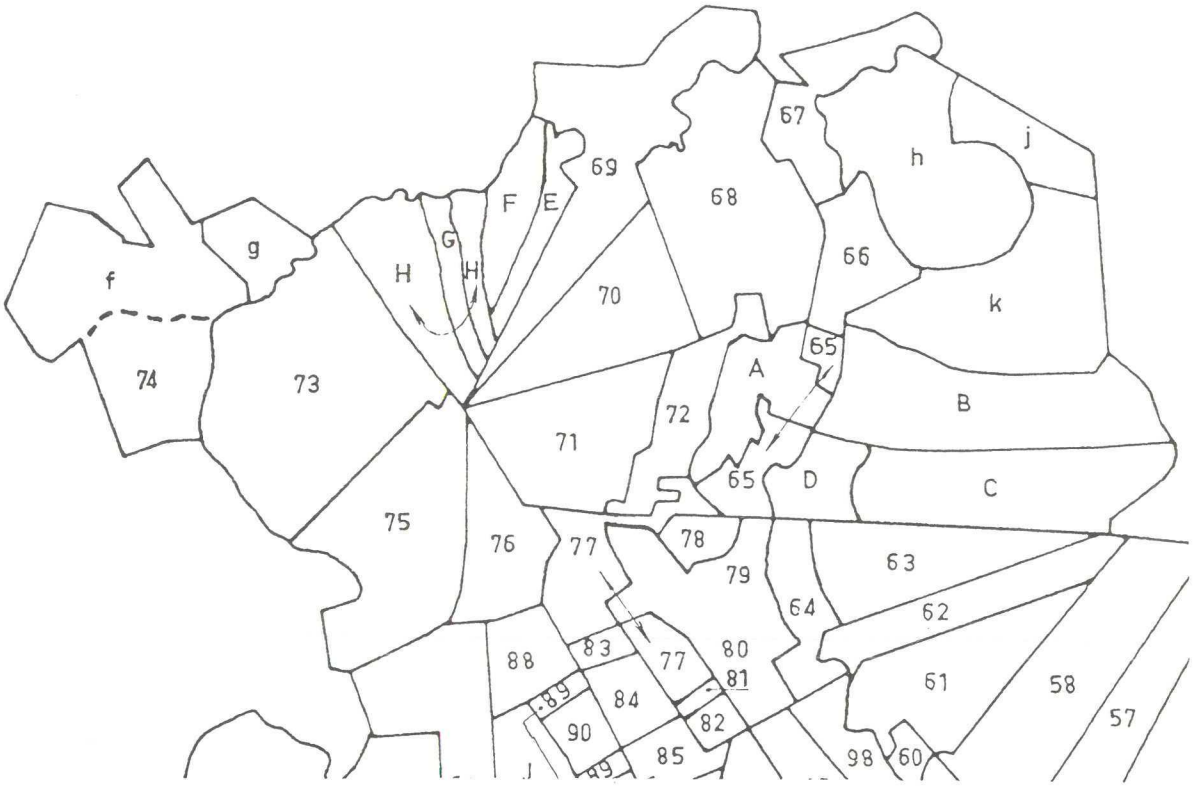

Afb. 5. De indeling in bestuurlijke eenheden (gerechten) in het noordwesten van de provincie Utrecht kort voor het uitroepen van de Bataafse Republiek op 18 januari 1795; 63 = Breukeleveen, 64 = Breukelen-Proostdij, 72 = Loenersloot-Oukoop-Ter Aa, 77 = Ruwiel, 78 = BREUKELERWAARD, 79 = Breukelen-Orttsgerecht of -Statengerecht, 80 = Breukelen-Nijenrodegerecht (Ronde Dorp van Breukelen, Oud Aa en Otterspoorbroek), 81 = Vijfhoeven, 82 = Gieltjesdorp, 83 = Noordeinde van Portengen, 84 = Zuideinde van Portengen. De met hoofdletters aangeduide gerechten maakten toen deel uit van de provincie Holland (waaronder B = Oud-Loosdrecht, C = Nieuw-Loosdrecht, D = Mijnden); de met gewone letters aangeduide gerechten waren in begin 1795 nog Utrechts, maar zijn later naar Holland overgegaan (bijvoorbeeld k = Kortenhoef en Riethoven). (Gedeelte van een kaart van W.A.G. Perks, in Provinciale Almanak voor Utrecht 1962.)

achterachterkleinzoon van de Johan Raye uit 1660 en de schrijver van de reisbrieven genoemd in de inleiding, overleed, ongehuwd en kinderloos, in 1823. Hij had acht erfgenamen, maar geen van hen droeg meer de naam Raye.[32]

Einde van het gerecht Breukelerwaard

Inmiddels was echter de bestuurlijke situatie van de Breukelerwaard wezenlijk veranderd. Op 18 januari 1795 was de Bataafse Republiek uitgeroepen. De nieuwe landsregering kende aan de inwoners (de "volken") van de gerechten (zie Afbeelding 5) democratische rechten toe. Ze mochten hun eigen vertegenwoordigers gaan kiezen, in plaats van dat die werden benoemd door de ambachtsheer of het gewestelijk gezag. Uit de toegekende soevereiniteit vloeide ook voort dat de inwoners konden voorstellen hun gerecht met een ander gerecht te combineren of het in delen te splitsen. De inwoners van het gerecht Breukelerwaard maakten van die eerste mogelijkheid gebruik.[33] In dat gerecht woonden toen drie boeren en drie daggelders, die te zamen geen eigen schout en secretaris konden onderhouden. Ze wensten aansluiting bij Breukelen-Nijenrodegerecht, wat gebeurde.

Bij de staatsregeling van 1798 werd het aantal gerechten aanzienlijk teruggebracht. Breukelerwaard werd toen onderdeel van een gerecht Breukelen, samen met Ruwiel (zonder Ter Aa), Breukelen-Statengerecht, Breukelen-Nijenrodegerecht, Loefsgerecht van Ruwiel, Noordeinde van Portengen, Zuideinde van Portengen, Vijfhoeven, Gieltjesdorp, Breukelen-Proostdijgerecht (ook Breukelen-St. Pietersgerecht genoemd) en Breukeleveen.[34]

Bij de staatsregeling van 1801 werden de gerechten van 1795 hersteld. Breukelerwaard bleef bij Breukelen-Nijenrode.

In 1810 werd Nederland bij Frankrijk ingelijfd. In 1812 werd een nieuwe bestuurlijke indeling voorgesteld, in gemeenten - niet langer gerechten. Er ontstond een gemeente Breukelen, ongeveer gelijk aan het gerecht Breukelen uit 1798 (maar zonder Breukeleveen).[34]

Na het herstel van de onafhankelijkheid in 1813 werd Nederland een koninkrijk. Dat ging de bestuurlijke zaken opnieuw regelen. Bij Koninklijk Besluit van 1 november 1815 kwam een herziene gemeentelijke indeling tot stand. Daarbij werd een gemeente Ruwiel gevormd, bestaande uit de voormalige gerechten Ruwiel en Breukelerwaard, in combinatie met Nieuwer Ter Aa.[34]

Dit was niet de laatste bestuurlijke herindeling. Maar het gerecht Breukelerwaard had nu wel definitief opgehouden als zodanig te bestaan.

Noten

1 A. Doedens en L. Mulder, 1987. Een Levenslustig Heer op Reis. Bosch en Keuning, Baarn, 96 blz.

2 Bodemkaart van Nederland. Schaal 1 : 50 000. Blad 31, Oost Utrecht, uitgave 1970. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen. Geomorfologische kaart van Nederland 1 : 50 000. Blad 31, Utrecht, uitgave 1975. Stichting voor Bodemkartering.

3 R.J. Zoethout, 1956. Album over Kerk, Dorp en Omgeving van Ter Aa . . . Nederlandse Hervormde Gemeente. Nieuwer Ter Aa. blz. 7. Zoethout vertaalt daar "lacus" met "water", een betekenis die het woord, afgaande op Kramer's Woordenboek Latijn, in het klassieke latijn ook wel had (m.n. in poëzie), maar niet in het vulgair latijn.
4 Topografische Atlas, Rijksarchief te Utrecht, inv. nr. 158.
5 Topografische Atlas, inv. nr. 136-2, 2, 12.
6 Zie over het ontstaan van de aartsdiakonale rechten: C. Dekker, 1977. De vorming van aartsdiakonaten in het diocees Utrecht in de tweede helft van de 11e en de eerste helft van de 12e eeuw. Geografisch Tijdschrift (Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap), nieuwe reeks, jaargang 11, blz. 339 - 360.
7 Over deze belastingen, zie ook: A.A. Manten, 1987. De eerste slag in de ontginning van het Breukeleveen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 2, nr. 2, blz. 55 - 65, in het bijzonder blz. 58 - 59.
8 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 683, document d.d. 11 november 1352.
9 A.J. Maris, 1956. Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak. Deel 1. De Nederstichtse leenacten (1394 - 1581). 's-Gravenhage, blz. 203, 291, 292.
10 W.F. Grevenstuk, 1947. Het dorp Ter AA en omgeving in vroeger eeuwen. Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap "Niftarlake", 1947, blz. 76 - 86.
11 Zoethout, 1956, blz. 17.
12 J.J. de Geer, 1851. Proeve eener geschiedenis van het geslacht van Nijenrode. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, deel 4, eerste stuk, blz. 24, 25. Zie ook: J.J. de Geer, 1853. Nalezing op de proeve eener geschiedenis van het geslacht van Nijenrode. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, deel 5, eerste stuk, bijlagen.
13 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 683, document d.d. 15 februari 1418.
14 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 806 (charter).
15 E.J. Rinsma, 1986. De Ronde Venen . . . een omgekeerde wereld. Canaletto, Alphen aan den Rijn, blz. 85, 217, 219.
16 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 683, document d.d. 23 april 1523.
17 E. van Gelder, 1972. De Nederlandse Munten. Aula reeks, Spectrum, Utrecht, 5e druk, blz. 31, 269.
18 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 683, document d.d. 26 februari 1527.
19 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 683, document d.d. 5 april 1532.
20 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 683, document d.d. 9 april 1535.
21 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 683, document d.d.14 maart 1541.
22 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 683, document d.d. 9 juni 1565.
23 Van Gelder, 1972, blz. 59, 262.
24 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 683, document d.d. 18 mei 1571.
25 L. Noordegraaf, 1985. Hollands Welvaren ? Levensstandaard in Holland 1450 - 1650. Octavo, Bergen (N-H), 229 blz., in het bijzonder hoofdstuk 4 en paragraaf 2.4.
26 J.A. van Houtte, 1979. De zestiende eeuw (±1485 - ±1585). In: J.H. van Stuijvenberg (Red.), 1979. De Economische Geschiedenis van Nederland. Wolters-Noordhoff, Groningen, 2de druk, blz. 49 - 78, in het bijzonder blz. 52, 53.
27 Zie bijv. B. Slicher van Bath, 1960. De Agrarische Geschiedenis van West-Europa 500 - 1850. Aula reeks, Spectrum, Utrecht, blz. 198, 199.
28 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 806 (omslag).
29 Archief van het Kapittel van Sint-Marie, inv. nr. 684.
30 Anoniem, 1952. Het Regthuys (te Breukelen) 1877 - 1952. Eigen uitgave van de firma Het Regthuys. Breukelen, 16 blz.
31 Anoniem, 1772. Hedendaagsche Historie, of Tegenwoordige Staat van Alle Volken. Deel 12. Vervolgende de beschryving van de provincie Utrecht. Wed. Isaak Tirion, Amsterdam, blz. 151 - 152.
32 J.J. Bastert, 1905. De erven van Raye van Breukelerwaard. De Nederlandsche Leeuw, jaargang 23, kolommen 282 - 283.
33 W.A.G. Perks, 1962. Geschiedenis van de gemeentegrenzen in de provincie Utrecht van 1795 tot 1940. Provinciale Almanak voor Utrecht 1962, Samsom, Alphen aan den Rijn, rubriek Mengelwerk, blz. 8.
34 Perks, 1962, blz. 33, 50 - 51.